

THE RELATIONSHIP BETWEEN CHURCH AND THE POLITICAL POWER IN THE DANUBIAN PRINCIPALITIES (1834-1848)

Emil-Marian Manea

PhD Student, University of Bucharest

Abstract: Under the military occupation of the Russian Empire, in the years 1831 and 1832, the Organic Regulations, the first documents with a constitutional role in the modern sense, were applied in Wallachia and Moldova. The relationship between the Church and the political power during the statutory reigns was sometimes tense, hospodars seeking to control the activity of the hierarchs or even impose their authority without taking into account the Organic Regulations. There have also been fruitful collaboration moments. During this period, the hospodars were Alexandru D. Ghica, Gheorghe Bibescu and Mihail Sturdza, and the representatives of the Orthodox Church were the metropolitans Veniamin Costachi, Meletie Lefter and Neofit II.

Keywords: State, Church, conflict, collaboration, Principalities

Introducere

În anul 1830, sub autoritatea lui Pavel Kiseleff, și-au încheiat lucrările la București subcomisiile de redactare a Regulamentelor Organice pentru cele două Principate. În urma sancționării lor de către Consiliul țarului din Petersburg, ambele texte au fost adoptate de Extraordinara Obștească Adunare de Revizie din fiecare Principat și au intrat în vigoare în anul 1831 pentru Țara Românească, respectiv în 1832 pentru Moldova¹.

Relația dintre Biserică și puterea politică în timpul domniilor regulamentare a fost uneori încordată, domnii urmărind să controleze activitatea ierarhilor sau chiar să își impună autoritatea asupra lor, fără a ține seama de prevederile Regulamentele Organice². În această situație, Veniamin Costachi, deși se afla în scaunul mitropolitan încă din anul 1803, a fost obligat să se retragă în 1842 ca urmare a intervenției autoritare a domnului Moldovei, Mihail Sturdza. Ca urmaș al lui Veniamin Costachi, domnitorul l-a adus pe Meletie Lefter „Brandaburul”, un om al său, dar care a murit din cauza holerei în 1848. În continuare puterea politică a numit locuitori până la alegerea lui Sofronie Miclescu, în 1851³.

În Țara Românească, datorită amestecului puterii laice, Grigorie Dascălul a fost determinat să se retragă definitiv din scaunul metropolitan încă din anul 1834. Apoi, domnitorul Alexandru Ghica

¹ *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, vol. I, ediție îngrijită de Paul Negulescu și George Alexianu, Întreprinderile „Eminescu”, București, 1944, pp. V-VIII. Pe tot parcursul elaborării documentelor, dar și în perioada aplicării lor au existat pretutindeni nemulțumiri sau frământări concretizate prin refuzul de a forma subcomisiile de redactare, alocuțiuni, anecdote, proteste sau prin mișcări revoluționare. Vezi: Cătălin PUNGĂ, Zamfira PUNGĂ, „Mișcări sociale din Moldova, premergătoare revoluției de la 1848”, în: *Ioan Neculce – Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei* (serie nouă), XXI (2015), p. 44.

² Pr. Prof. Dr. Mircea PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a III-a, Editura Trinitas, Iași, 2008, pp. 28-29 și 44-45.

³ Nicolae IORGA, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, ediție îngrijită și prefată de I. Oprișan, Editura Saeculum, București, 2012, p. 341; Pr. Prof. Dr. Mircea PĂCURARIU, *Istoria Bisericii...*, p. 29.

I-a numit locțiitor pe episcopul Neofit al Râmnicului - susținut de Rusia⁴ -, până în 1840 când acesta a fost ales mitropolit⁵.

Biserica Ortodoxă din Țara Românească în timpul domniei lui Alexandru D. Ghica

Odată cu numirea sa, Alexandru Ghica (aprilie 1834 - 7 octombrie 1842) a păstrat Adunarea Obștească și Sfatul administrativ, două instituții esențiale formate în timpul administrației generalului Pavel Kiseleff⁶. Relațiile lui Alexandru Ghica cu membrii Adunării Obștești se deteriorează în momentul în care domnul înlocuiește membrii executivului, în noul Guvern numind și doi frați ai săi⁷. Cei doi miniștri destituiți, Barbu Știrbei și Iordache Filipescu, sprijiniți de Gheorghe Bibescu vor conduce o opoziție din ce în ce mai puternică⁸.

Din 1836, conflictul dintre domn și Adunare se adâncește pe marginea aprobării articolului adițional⁹ din Regulament, propus de autoritățile ruse. Înaintată domnului, rezoluția cu votul negativ a fost semnată de episcopul Chesarie al Buzăului împreună cu 25 de deputați¹⁰. Cei din opoziție sunt avantajați de acel grup de patrioți adunați în jurul lui Ion Câmpineanu, dar și de adversitatea constantă față de domn a lui Robert Colquhoun, consul al Marii Britanii la București¹¹.

Informată de rezoluția citită de episcopul Buzăului, consulul rus, Ruckmann a cerut domnului să dizolve Adunarea munteană și să adopte măsuri aspre la adresa semnatarilor. Totuși, în mai 1838 Adunarea a reluat ședințele de lucru și a votat „în silă” întregul text modificat al Regulamentului¹². Deși reușește să împiedice planurile „partidei naționale” și ale Societății lui Ion Câmpineanu, Alexandru Ghica avea să se confrunte cu o nouă conspirație mult mai radicală, cea condusă de Mitică Filipescu¹³. Sfârșitul domniei lui Al. Ghica era anticipat în cursul anului 1841 de atacurile tot mai virulente la adresa sa din partea marilor boieri și a înaltului cler. Un rol important a revenit de data aceasta mitropolitului Neofit, în calitatea sa de președinte al Adunării Obștești. Într-o serie de memorii adresate înalților demnitari ruși (decembrie 1840) - între care, cancelarului Nesselrode sau chiar țarului - mitropolitul îl acuza pe domn de toate relele societății, și anume de „nedreapta împărțire a slujbelor”, de manifestările spiritului liberal, pe care le tolera și starea precară în care se aflau țăranii¹⁴. În consecință, scria ierarhul, „era necesar un control mai riguros din partea reprezentanților Rusiei”¹⁵. În primăvara anului următor, un alt ierarh al Bisericii, episcopul Ilarion

⁴ Gheorghe PLATON, „Domniile regulamentare (1834-1848/1849)”, în *Istoria românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României Moderne*, Editura Enciclopedică, București, 2015, p. 107. [în continuare se va cita *Istoria Românilor*, VII, I]

⁵ Nicolae ISAR, *Din istoria generației de la 1848. Revoluție – exil – destin istoric*, Editura Universitară, București, 2006, p. 17.

⁶ Alexandru Ghica, fratele fostului domn al Țării Românești ocupase mai multe funcții importante în stat, iar în momentul numirii (38 de ani) se bucura încă de aprecierea generalului rus, Pavel Kiseleff. Vezi: *Istoria Românilor*, VII, I, p. 107; Elias REGNAULT, *Histoire sociale et politique des Principautés Danubiennes*, Imprimerie de A L'Abroue, Paris, 1855, p. 188; Ioan C. FILITTI, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834-1848*, Editura Socec, București, 1915, pp. 114-115.

⁷ Anatoly Nikolaievich DEMIDOV, *Esquisses d'une voyage dans la Russie méridionale et la Crimée*, Rousseau Libraire, Paris, 1838, pp. 17-18.

⁸ Nicolae IORGA, *Viața și domnia lui Barbu Știrbei*, Tipografia „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1910, p. 29.

⁹ Articolul inserat prevedea ca orice modificare a Regulamentului Organic să se facă decât prin „dezlegarea” Înaltei Porți și prin „primirea” Rusiei. Vezi: *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, I, p. XI; Eudoxiu de HURMUZAKI, *Documente privitoare la Istoria Românilor (1802-1849)*, volumul IV. Supliment I, adunate, coordonate și publicate de D. A. Sturdza, București, 1891, p. 464 [în continuare se va cita: Hurmuzaki, *DIR*, IV, I]; Ioan C. FILITTI, *Domniile române...*, p. 39.

¹⁰ *Analele Parlamentare ale României*, Tomul VII, Partea I. *Adunarea obștească a Țării Românești (1837)*, Imprimeria Statului, București, 1896, pp. 525-528. [în continuare se va cita: *Analele Parlamentare*, VII, I].

¹¹ *Istoria Românilor*, VII, I, p. 108. Într-o scrisoare către Vasile Alexandri, Ion Ghica nota că opoziția se sprijinea în lupta sa pe doi „din prelații cei mai curioși și mai învățați”, pe Ilarion al Argeșului și Chesarie al Buzăului. Vezi: Ion GHICA, *Scrisori către Vasile Alexandri*, editor Radu Cârmaș, Editura Humanitas, București, 2014, pp. 375-376.

¹² *Istoria Românilor*, VII, I, p. 117.

¹³ Nicolae Isar, *Istoria modernă a românilor (1774/1784-1918)*, Editura Universitară, București, 2006, pp. 99-100.

¹⁴ Hurmuzaki, *DIR*, IV, I, pp. 500-503; *Istoria Românilor*, VII, I, p. 116.

¹⁵ Nicolae Isar, *Istoria modernă...*, p. 100; După moartea mitropolitului Grigorie Dascălul, activitatea politică a lui Neofit nu a fost conform intereselor stăpânirii. Astfel, în corespondența cu reprezentanții Rusiei critică acțiunile

al Argeșului - cunoscut și pentru acțiunile sale din timpul revoluției lui Tudor Vladimirescu - nu a prețuit să aducă critici aspre la adresa domniei chiar în timpul ședințelor din Adunare (martie 1841)¹⁶.

Biserica Ortodoxă din Țara Românească în timpul domniei lui Gheorghe Bibescu

După destituirea lui Alexandru Ghica, Adunarea Obștească Extraordinară a Țării Românești a ales ca domn pe Gheorghe Bibescu (20 decembrie 1842-12 iunie 1848), respectând dispozițiile din Regulamentul Organic¹⁷. Abaterile ulterioare de la Regulamentul Organic l-au determinat pe mitropolitul Neofit să sesizeze autoritățile rusești și pe generalul Pavel Kiseleff¹⁸, mai ales că noul domn viza trecerea veniturilor mănăstirești sub controlul statului. Ca urmare, înțelegerea noului domnitor cu forul legislativ nu a existat mult timp, o puternică criză politică ivindu-se în timpul dezbaterilor proiectelor de legi, mai ales ale celor referitoare la instanțele de judecată, la moștenirile soților în cazul unui divorț¹⁹ sau la concesionarea minelor din țară către rusul Alexandru Trandafilof²⁰. Aprobarea penultimului proiect menționat era în interesul personal al domnului, întrucât voia să-i fie acceptat divorțul de sotia sa, Zoe Brâncoveanu (născută Mavrocordat), pentru a se căsători cu Maria Ghica (născută Văcărescu), care divorța și ea de Costache Ghica. Evenimentele din jurul celor două divorțuri au fost urmărite cu mult interes de boieri, cler și de către diplomații europeni pe parcursul anilor 1843-1845. Proiectul de lege și năzuințele domnului pentru obținerea celor două divorțuri au întâmpinat - îndeosebi - opoziția mitropolitului Țării Românești, Neofit al II-lea, cel care avusese un ascendent politic remarcabil, creat prin rezistența în fața abuzurilor fostului domn, Alexandru Ghica²¹.

Proiectul de lege elimina, printre altele, prevederile prin care soțul înșelat primea ½ din zestrea soției adultere²², însă un amendament propus de Adunare a solicitat ca „bărbatul ce hrănește țiitoare” (referire la Bibescu) să plătească femeii rănite (referire la Zoe) ½ din întreaga zestre. Apoi, atât bărbatul vinovat (referire la Bibescu) cât și femeia adulteră (referire la Maria Ghica) să fie exilați. Aflat într-o circumstanță delicată, domnitorul Gheorghe Bibescu a fost obligat să renunțe la proiect. În schimb, cu aprobarea Porții și a Rusiei a reușit să suspende lucrările Adunării²³, guvernând țara de unul singur până în anul 1846. Suspendarea Adunării Obștești a generat alte

Guvernului, ceea ce îl determină pe Alexandru Ghica să-l mustre în mod public. Vezi: Pr. Prof. Dr. Mircea PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 46.

¹⁶Gheorghe ADAMESCU, *Epoca regulamentară din punct de vedere politic și cultural*, în *Literatură și Artă Română*, II (1899), nr. 5, p. 299.

¹⁷Dintre clerici, mitropolitul și episcopii erau membri de drept. Vezi: Frédéric DAMÉ, *Histoire de la Roumanie contemporaine (1822-1900)*, Editeur Felix Alcan, Paris, 1900, p. 24; Cristian PREDĂ, *România fericiți. Voi și putere de la 1831 până în prezent*, Editura Polirom, Iași, 2011, p. 54; Gheorghe ADAMESCU, *Epoca regulamentară...*, p. 299; Keith HITCHINS, *România 1774-1866*, ediția a III-a, traducere din engleză de George Potra și Delia Răzdolescu, Editura Humanitas, București, 2013, p. 212.

¹⁸*Istoria Românilor*, VII, I, p. 121. Încă din 1843 exista o preocupare comună pentru reglementarea arendării proprietăților deținute de Biserică. Vezi: A. D. XENOPOL, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, volumul XI. *Istoria politică a Țărilor Române de la 1822-1848*, Editura „Cartea Românească”, 1927, București, p. 151.

¹⁹Proiectul viza actualizarea Legiurii Caragea, aflată în vigoare în acea perioadă. Vezi: Petre STRIHAN, „Un divorț domnesc”, în *Magazin istoric*, XXVII (1969), nr. 6, p. 69.

²⁰Interesele Rusiei se loveau de atitudinea mitropolitului, capul opoziției în afacerea concesiunii. Din acest motiv, consulul Daschkoff i-a comunicat o depeșă ministerială „care exprima indignarea împăratului împotriva acestui prelat”. Vezi: B. A. (Billecoq Adolphe?), *La Principauté de Valachie sous le hospodar Bibesco*, Imprimeur Wouters Frères, Bruxelles, 1847, p. 137.

²¹Petre STRIHAN, „Un divorț domnesc”, p. 70.

²²Contemporanii săi considerau că prin acest proiect încerca să obțină dreptul asupra zestrei soției sale pentru a o dăruia Mariei Ghica. Vezi: Elias REGNAULT, *Histoire sociale...*, p. 373. A. D. Xenopol dezmente aceste acuzații, spunând că nu au un fundament real. Vezi: A. D. XENOPOL, *Istoria românilor...*, XI, nota 47, p. 152; Totuși, domnitorul înființează o epitropie pentru a gestiona averea soției sale. Președintele acestei epitropii a fost numit episcopul Chesarie al Buzăului. Vezi „Actul de înființare a Epitropiei” în: Gheorghe BIBESCU, *Din istoria contemporană a României 1842-1849. Până când?*, documente adunate de Gr. Tocilescu, Imprimeria Socecu, București, 1901, pp. 76-78.

²³Charles JELAVICH, Barbara JELAVICH, *Formarea statelor naționale balcanice (1804-1920)*, traducere de Ioan Crețiu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2006, p. 121. *Istoria Românilor*, VII, I, p. 122.

abuzuri de putere din partea domnului. Astfel, mitropolitul pierde custodia Fondului Central în care se aflau veniturile mănăstirilor autohtone, trezoreriile private ale fiecărei episcopii vacante, depozitele mănăstirilor închinat fără egumen și cele ale moșiilor bisericești²⁴. Însă problema unui dublu divorț - mai întâi al Mariei Ghica de soțul său - rămânea nerezolvată, deoarece singurul acord trebuia obținut de la mitropolit²⁵. Cererea scrisă și înaintată Mitropoliei de către Maria Ghica a fost respinsă pe motiv că „răceala” dintre soți nu constituia un fundament canonic pentru despărțire. Considerând căsătoria o taină, mitropolitul mărturisea într-o corespondență că ar fi respins divorțul chiar dacă ar fi existat un alt temei²⁶.

Împotrivirea mitropolitului Neofit a stârnit antipatia publică față de domn, cauzată de intenția divorțului de o soție bolnavă pentru a avea liberă calea spre o nouă căsătorie. Sprijinit de politicienii și diplomații europeni mai apropiați, Gheorghe Bibescu a reușit să folosească conflictul în favoarea sa, respectiv puterea politică împotriva Bisericii²⁷. Pentru domn, răspunsul negativ a reprezentat motivul lansării recursului la Patriarhul Constantinopolului, superiorul ierarhic al mitropolitului Neofit. Întrucât cererea a fost respinsă și la Constantinopol, Gheorghe Bibescu a ales o ultimă soluție extremă: demersul însoțit de o sumă consistentă de bani și obținerea înlocuirii patriarhului. Noul patriarh, mai „mlădios” decât primul a aprobat cele două divorțuri, cerând jurământul a trei boieri care mărturiseau că în situația familiei Ghica, singurul vinovat a fost soțul²⁸.

După sosirea deciziei noului patriarh, mitropolitul Neofit a refuzat să officieze cununia. A numit „rușinoasă” hotărârea patriarhului, iar în locul său, episcopul Chesarie al Buzăului a officiat slujba religioasă²⁹. Deși în corespondența cu țarul și cu Pavel Kiseleff, ierarhul continua să scrie despre acțiunile domnului, singura dispoziție oficială în privința căsătoriei a fost aceea de a nu se oficia în capitală Te Deumul din ziua nunții. De altfel, nu a mai contestat niciodată decizia patriarhului, iar în septembrie 1855 a acceptat să boteze copilul celor doi, născut încă din anul 1844 și legitimat prin căsătorie. În privința antipatiei poporului, Bibescu s-a folosit de căsătoria cu „Marițica cea frumoasă”, transformând situația încordată în ocazia organizării la Focșani a unor sărbători comune între moldoveni și munteni³⁰.

În a doua parte a domniei sale Gheorghe Bibescu a adoptat, în colaborare cu noua Adunare Obștească, o serie de noi legi, moment de colaborare fructuoasă între domn și mitropolit. Încă din anul 1843 mitropolitul Neofit își adusese întreaga contribuție pentru eliberarea robilor domnești, semnând la 22 martie „Legea pentru desființarea dajnicilor de sub administrația Vorniciei Temnițelor”³¹. În toamna anului următor, scriitorul Cezar Boliac publică în revista „Foaie pentru minte, inimă și literatură” un articol prin care îi îndeamnă pe toți intelectualii să susțină abolirea

²⁴ La scurt timp, sumele din Fond au scăzut drastic, iar pentru a acoperi această delapidare Guvernul anunța – fără a fi solicitat – că va reconstrui bisericile a patru mănăstiri din munți, precum și biserica episcopiei de Argeș, ceea ce nu s-a întâmplat. Vezi: B. A. (BILLECOQ Adolphe?), *La Principauté de Valachie sous le hospodar Bibesco*, pp. 155 și 158.

²⁵ Până în 1831, domnul exercita o putere absolută, chiar și față de mitropolit. După Regulamentul Organic, puterea domnului era limitată de Adunarea Obștească, în fruntea căreia se afla mitropolitul. Ori, Neofit al II-lea, de origine grecească, cultivat, cu o gândire politică fină și cu principii apropiate diplomaților ruși, nu s-a lăsat pradă demersurilor făcute de domn. Vezi: Petre STRIHAN, „Un divorț domnesc”, p. 70.

²⁶ Hurmuzaki, *DIR*, IV, I, p. 557; Ierarhul nu uita că potrivit Regulamentului Organic a fost numit președinte al Adunării Obștești, acum desființată prin hotărârea domnului muntean. Vezi: Petre STRIHAN, „Un divorț domnesc”, p. 70.

²⁷ Avea susținerea marelui diplomat rus M. Dachkoff. Vezi: A. UBICINI, *L'Univers ou histoire et description de tous les peuples*, partea a II-a: *Provinces d'origine roumaine*, Imprimeurs de L'Institut de France, Paris, 1856, p. 169.

²⁸ Cei doi patriarhi sunt Gherman al IV-lea (1842-1845), respectiv Meletie al III-lea (1845). Vezi: Ioan Marin MALINAȘ, *Dipticon sau cronologie patriarhală și imperială*, vol. I, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2014, p. 80; Jean Michel CANTACUZÈNE, *Mille ans dans les Balkans*, Editions Christian, Paris, 1992, p. 291.

²⁹ Hurmuzaki, *DIR*, XVII, p. 1072.

³⁰ Nașii au fost domnul și doamna Moldovei, iar pentru câteva zile cele două jumătăți ale Focșanilor au devenit un loc al „unirii” dintre românii Principatelor Dunărene, însă mijloacele prin care s-au întâmplat acestea vor fi supuse din nou satirei și blamării câțiva ani mai târziu. Vezi: Dan PRODAN, „Mihai Eminescu și istoria Imperiului Otoman”, în *Acta Moldaviae Septentrionalis*, volumul II, Editura Axa, Botoșani, 2002, p. 63.

³¹ *Analele Parlamentare*, XII, I, p. 424.

robiei țiganilor, căci „religia, interesul statului și duhul înaintării noroadelor ne va fi în ajutor”³². La sfârșitul anului 1846, Gheorghe Bibescu primește sfatul lui Pavel Kiseleff și acceptă organizarea alegerilor pentru o nouă Adunare Obștească, în care majoritari se vor găsi susținătorii săi³³. Astfel, prima lege adoptată care a vizat Biserica a fost cea referitoare la abolirea robiei țiganilor care aparțineau Mitropoliei, eparhiilor sufragane, moșiilor mănăstirești, schiturilor și tuturor bisericilor (11 februarie 1847)³⁴. Deși din partea mănăstirilor au existat o serie de scrisori către domn prin care era rugat să nu le văduvească de forța de muncă și să amâne cu un an exercitarea legii, restul clerului în frunte cu mitropolitul au fost de acord cu această măsură firească și necesară³⁵.

În aprilie 1847 au reapărut tensiunile dintre domn și mitropolit pe seama „Legii pentru orânduirea averii și veniturilor Mitropoliei și Episcopiiilor, și pentru îmbunătățirea soartei clerului”³⁶. Proiectul cuprindea și reglementări pentru funcționarea celor patru seminarii din țară. Întrucât urma să se stabilească ca bugetul necesar să fie validat în fiecare an de către domn, ierarhul a părăsit ședința, lăsând aprobarea legii pe seama Adunării³⁷. În toamna aceluiași an, în urma mai multor memorii către Imperiul Rus, Gheorghe Bibescu a obținut acceptul pentru desființarea Epitropiei Sfântului Mormânt, mănăstirile închinat fiind obligate să plătească anual statului suma de 1.500.000 lei începând cu 1848³⁸.

Declanșarea revoluției din 1848 l-a împiedicat pe Gheorghe Bibescu să aplice toate proiectele legislative, iar refuzul de a urma calea revoluționară a suprimat speranțele celor care văzuseră în el un susținător al emancipării politice și sociale³⁹.

Biserica Ortodoxă din Moldova în timpul domniei lui Mihail Sturdza

În momentul numirii sale pe tronul Moldovei, Mihail Sturdza (aprilie 1834-iunie 1849) era deja cunoscut pentru funcțiile deținute în timpul ocupației militare rusești⁴⁰. Spre deosebire de omologul său din Țara Românească, domnul moldovean a reușit să se impună⁴¹ în cadrul conflictului cu Adunarea. În noiembrie 1835 mai mulți „proprietari cu familie” îi adresează un Memoriu⁴² în care îi aduc, printre altele, următoarele acuze: stabilirea unor înțelegeri cu

³² Cezar BOLIAC, „Către scriitorii noștri”, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1844, 2 octombrie, nr. 40, pp. 315-316. Regulamentul Organic din 1831 împărțea țigani în trei categorii: ai statului, ai Bisericii și ai particularilor, iar noile legi constituiau o etapă importantă al unui îndelungat proces. Despre instituția robiei în Principatele Române, vezi: J. A. VAILLANT, *Les romes. Histoire vraie des vrais bohémiens*, Editeur E. Dentu, Paris, 1857, pp. 305-353; Viorel ACHIM, *Țigani în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998, 202 p.; Venera ACHIM, „Statistica țiganilor în Principatele Române în perioada 1830-1860”, în *Revista istorică*, XVI (2005), nr. 3-4, pp. 97-122.

³³ Nicolae ISAR, *Istoria modernă a românilor*. Partea I: 1774-1848, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Fundației României de Măine, București, 2005, p. 130. HURMUZAKI, *DIR*, XVII, p. 110.

³⁴ Arhivele Naționale – Direcția Municipiului București, nr. inv. 299, fond *Mitropolia Ungro-Vlahiei (1818-1895)*, dosar 1181/1847, f. 4; Ioan C. FILITI, *Domniile sub Regulamentul Organic*, p. 86.

³⁵ În privința robilor care aparțineau particularilor, Guvernul revoluționar din 1848 înființează o „Comisie pentru eliberarea robilor”, unul dintre membrii ei fiind arhimandritul Iosafat Snagoveanu. Ca urmare a intervenției armatei lui Fuad Pașa, caimacamul Constantin Cantacuzino stabilește că „toate acturile slobozite în vremea revoluției în privința robilor particularilor rămân desființate”. Vezi: Cornelia BODEA, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, pp. 536-537; George POTRA, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, Editura „Mihai Dascăl Editor”, București, 2002, p. 110.

³⁶ HURMUZAKI, *DIR*, XVIII, pp. 9-12.

³⁷ Nicolae IORGA, *Istoria românilor*. volumul IX. *Unificatorii*, Editura Enciclopedică, București, 2015, p. 54; HURMUZAKI, *DIR*, XVIII, pp. 7-12.

³⁸ Instituția Epitropiei Sf. Mormânt era înființată încă din 1830 de către egumenii greci pentru a-și apăra propriile interese și pentru a se opune intervențiilor statului român. Vezi: Pr. Prof. Dr. Mircea PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 45.

³⁹ *Istoria Românilor*, VII, I, p. 124.

⁴⁰ În timpul administrației lui Jeltuhin a fost unul dintre membrii Comisiei care s-au ocupat cu redactarea Regulamentului Organic, iar în timpul lui Pavel Kiseleff a ocupat funcția de mare vornic, apoi pe cea de mare vistiernic. Vezi: *Istoria Românilor*, VII, I, p. 124. Keith HITCHINS, *Români 1774-1866*, pp. 213-214.

⁴¹ Keith HITCHINS, *Români...*, p. 214; Neagu DJUVARA, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, Ediția a VIII-a, traducere din franceză de Maria Carpov, Editura Humanitas, București, 2013, p. 383.

⁴² *Uricarul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor*, sub redacția lui Teodor Codrescu, vol. VIII, Editura Buciumul Român, Iași, 1886, p. 125.

mitropolitul Veniamin Costachi, aflat sub influența lui Nicolae Canta⁴³ și transformarea Adunării Obștești într-un „instrument al voinței sale”⁴⁴. În realitate, domnul Moldovei urmărea controlul politic al Mitropolitului și al Bisericii prin așezarea veniturilor acesteia în subordinea Statului⁴⁵. Mitropolitul își propusese să administreze averile Bisericii cât mai corect posibil, fără să accepte amestecul autorităților laice, așa cum ar fi dorit Mihail Sturdza⁴⁶.

Unul dintre obiectivele domnului a fost achitarea datoriilor țării, astfel că amestecul în treburile Bisericii (deținătoare de pământuri și venituri) a fost o caracteristică constantă pe tot parcursul domniei sale. În acest sens, Legea din 1835 prevedea administrarea averilor mănăstirilor neînchinat de către o autoritate laică centrală⁴⁷, iar în anul următor domnul îl anunța pe baronul Ruckman că a pregătit „un proiect de lege asupra veniturilor Mitropoliei și Episcopatelor, care va aduce la dispoziția caselor de binefacere un venit anual de ½ milion”⁴⁸. În anul 1839 îi scria aceluiși diplomat că Eparhiile și-au achitat datoriile, în timp ce Mitropolia le-a crescut. Prin urmare îi cere sprijinul pe lângă ierarh⁴⁹, iar într-o altă scrisoare îi arăta că „mijlocul sigur de a face pe Mitropolit să accepte măsurile propuse pentru stingerea datoriilor Mitropoliei, ar fi numirea logofătului Nicolae Canta ca logofăt al Dreptății”⁵⁰. Dacă în această privință mitropolitul Veniamin Costachi a rezistat presiunilor, el nu a putut să se opună hrisovului domnesc din 30 martie 1839 prin care s-a înființat o Dicasterie pentru administrarea averilor mănăstirilor Secu și Neamț⁵¹. Cu toate acestea, din scrisoarea adresată de către domn consilierului rus Titow aflăm că în anul 1841 mitropolitul nu permitea mănăstirilor pământene să contribuie financiar către stat, deoarece nici cele închinat nu contribuiau. Drept urmare, Mihail Sturdza îi cere consulului să intervină pentru ca mănăstirile închinat să fie trecute sub același regim, mai ales că această măsură era prevăzută de Regulament⁵².

În același timp, domnul urmărea ca statul - și el personal - să obțină cel puțin avantajul unor schimburi de moșii cu Mitropolia. Din scrisoarea consulului rus de la Iași, Kotzebue către Nesselrode aflăm că în 1841 Mihail Sturdza reușește să impună acceptarea unui astfel de schimb. În același timp, domnul își propusese să obțină și alte schimburi cu Mitropolia, prin intermediul

⁴³ Deși nepot al ierarhului, Nicolae Canta era cel mai controversat personaj al acelor vremuri. Nicolae Suțu îl descrie în memoriile sale ca pe o persoană cu o „faimă urâtă”, care știa foarte bine să profite de împrejurări. Vezi: *Memoriile principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei (1798-1871)*, traducere din limba franceză, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea Filitti, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997, p. 130.

⁴⁴ *Uricarul sau Colecțiune de diferite acte...*, VIII, p. 132.

⁴⁵ Contemporanul său, Ștefan Scarlat Dăscălescu îl descrie ca având „un defect mare” (...), lăcomia nemărginită de avere și avariția exorbitantă”. Vezi: Nicolae IORGA, „Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea: Ștefan Scarlat Dăscălescu”, extras din *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tomul XIII (1932), p. 39.

⁴⁶ Iorgu D. IVAN, „Mitropolitul Veniamin Costachi în lumina canoanelor”, în revista *Biserica Ortodoxă Română*, LXV (1947), nr. 1-3, pp. 92-93.

⁴⁷ Ioan C. FILITTI, *Domniile române...*, p. 517. Pus în fața unui fapt aproape împlinit, ierarhul a acceptat proiectul prin care bugetul era aprobat anual de către domn, moșiile mănăstirilor erau arendate - în prezența unui delegat al domnului - pe trei ani, iar datoriile mănăstirilor urmau să se achite în șapte ani. Vezi: *Analele Parlamentare*, V, II, p. 795.

⁴⁸ HURMUZAKI, *DIR*, V, I, pp. 515-516. Era calea legală prin care controlul statului se prelungea asupra averilor mitropoliei și eparhiilor sufragane, după modelul Rusiei, unde Biserica era controlată politic de către stat. Vezi: Frédéric DAMÉ, *Histoire de la Roumanie contemporaine (1822-1900)*, p. 23.

⁴⁹ Pentru a rezolva această problemă, Sturdza propunea ca mitropolitul să fie sesizat, să se numească o comisie pentru evaluarea veniturilor Mitropoliei, iar în cazul respingerii măsurilor aceste venituri să fie puse sub sechestru pentru achitarea datoriilor. Vezi: HURMUZAKI, *DIR*, VI, I, pp. 31-33.

⁵⁰ HURMUZAKI, *DIR*, VI, I, p. 35.

⁵¹ *Istoria Românilor*, VII, I, p. 129.

⁵² Problema era însă destul de sensibilă și își putea găsi rezolvarea decât prin negocierile Imperiului Otoman cu Rusia. Pentru domn, această solicitare reprezenta o modalitate prin care vrednicul ierarh putea fi prezentat într-o lumină negativă în fața rușilor, cei care susțineau pretențiile egumenilor greci de a fi scutiți de contribuție. Vezi: HURMUZAKI, VI, I, p. 355; Ioan C. FILITTI, *Domniile române...*, p. 517. Cătălin PUNGĂ, „Câteva considerații pe marginea unor nemulțumiri împotriva administrației domnitorului Mihail Grigorie Sturdza”, în *Cercetări istorice*, serie nouă, XXXIV (2015), Iași, pp. 244-245.

logofătului Nicolae Canta⁵³. Preluarea prin schimb a unor astfel de moșii din Bucovina a dat naștere în anul 1842 unor semne de întrebare pentru Rusia, mitropolit și moldoveni, mai ales că domnul era proprietar peste multe moșii chiar și în Basarabia⁵⁴. Însuși mitropolitul Veniamin acceptase schimbarea unor moșii ale Mănăstirii Slatina, din Bucovina, în valoare de 50000 de galbeni, pe o moșie din Moldova, în valoare de 13000 de galbeni. Pentru acest schimb, ierarhul este muștrat într-o scrisoare anonimă și este amenințat cu moartea⁵⁵. De teama unei revolte populare, Nicolae Canta, intermediarul schimbului de moșii a demisionat din funcția publică, părăsind temporar orașul împreună cu unchiul său⁵⁶.

În cele din urmă mitropolitul Veniamin și-a înaintat demisia la 18 ianuarie 1842 cerând domnului aprobarea pentru a se retrage la Mănăstirea Slatina⁵⁷. Președenția Adunării Obștești a fost preluată de episcopul Romanului, Meletie Lefter „Brandaburul”, începând cu ședința din 27 ianuarie 1842⁵⁸. Mihail Sturdza primește demisia mitropolitului Veniamin cu o „simțitoare mahniciune” și adresează Adunării un ofis cu „închipuirea făcută spre liniștita petrecere și repaosul bătrâneților Preasfinției Sale”⁵⁹.

După retragerea lui Veniamin Costachi s-a pus problema alegerii noului întâistătător al Moldovei. Numirea arhierului Filaret Beldiman Apamias ca locțiitor îi atrage domnului un șir de observații din partea Patriarhiei, întrucât procedase „anticononic”, această acțiune „fiind de competența Sinodului Ecumenic”⁶⁰. În anul 1844, consulul rus Daskof a sosit la Iași pentru a influența numirea unui mitropolit care să susțină ulterior ideea subordonării Bisericii Ortodoxe din Moldova față de Biserica Moscovei⁶¹, însă domnitorul a reușit să evite acest control. Noul mitropolit ales (2-14 februarie) a fost Meletie Lefter „Brandaburul” (1844-1848), cu 81 de voturi, față de 26 obținute de Sofronie, episcopul Hușilor⁶².

Tot în prima parte a lunii februarie 1844 a fost adoptată legea propusă de fostul mitropolit încă din 1835, „Legea pentru reglementarea situației robilor Mitropoliei, ai episcopilor și ai mănăstirilor îndeobște”⁶³, prin care robii mănăstirești devin liberi. Votarea legii avea pentru opinia publică semnificația unei provocări politice în fața consulului general Daskof. La 6 februarie 1844, Mihail Kogălniceanu aduce un cuvânt de recunoștință domnitorului Moldovei, inițiatorul proiectului de lege, Adunării și Bisericii, căci „toți oamenii sunt liberi”⁶⁴. În continuare, domnul viza reducerea rolului Bisericii în societate, astfel că prin noi legi aprobate cu sprijinul Adunării Obștești, conducerea Seminarului de la Socola a fost preluată de Epitropia Școlilor Publice⁶⁵. După ani lungi de discuții și de rezistență din partea Bisericii, în primăvara anului **1844** Adunarea Obștească a votat „Legea relativă la ocârmuirea averilor bisericesti și la atribuțiile vornicului bisericesc”⁶⁶ - primul ministru al cultelor - prin care bunurile eclesiastice, inclusiv cele ale

⁵³ Vezi „Kotzebue către Nesselrode, 10 iulie 184”, în: Ion VARTA, Tatiana VARTA, *Moldova și Țara Românească în timpul domniilor regulamentare. Documente inedite din arhivele din Federația Rusă, Ucraina și Republica Moldova*, Editura Cartdidact, Chișinău, 2002, doc. 153, p. 254.

⁵⁴ Cătălin PUNGĂ, „Câteva considerații...”, p. 245.

⁵⁵ Ioan C. FILITTI, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834-1848*, p. 518.

⁵⁶ Cătălin PUNGĂ, „Câteva considerații...”, p. 245.

⁵⁷ *Analele Parlamentare*, XI, II, anexa nr. 26, p. 877; Pr. Prof. Dr. Mircea PĂCURARIU, *Istoria Bisericii...*, p. 21.

⁵⁸ *Analele Parlamentare*, XI, II, pp. 793-794.

⁵⁹ *Analele Parlamentare*, XI, II, pp. 795-796.

⁶⁰ HURMUZAKI, *DIR*, VI, I, p. 632.

⁶¹ Ioan C. FILITTI, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834-1848*, p. 530.

⁶² Cătălin PUNGĂ, „Câteva considerații...”, p. 245.

⁶³ *Analele Parlamentare*, XII, II-a, p. 424; Neagu DJUVARA, *Între Orient și Occident...*, p. 320; Domnul nu a reușit să impună aceste măsuri și asupra mănăstirilor închinat, călugării greci fiind sprijiniți de către Rusia. Vezi: Nicolae ISAR, *Istoria modernă a românilor (1774/1784-1918)*, p. 107.

⁶⁴ J. A. VAILLANT, *Les romes. Histoire vraie des vrais bohémiens*, p. 344.

⁶⁵ Nicolae ISAR, *O istorie a Principatelor Române. De la emancipare politică la Unire (1769-1859)*, Editura Universitară, București, 2016, p. 214.

⁶⁶ Pentru colectarea veniturilor mitropoliei și ale episcopilor se înființa o Casă centrală la Iași, iar pentru moșiile Bisericii arendarea urma să se facă pe cinci ani, prin licitație. Administrarea veniturilor revenea vornicului bisericesc și

mănăstirilor închinată au ajuns sub administrarea Statului⁶⁷. Evenimentele din anii ulterioari au avut în centru nemulțumirea populației față de amestecul Rusiei în politica internă a celor două Principate, iar opiniile contradictorii dintre diplomații britanici, francezi și ruși i-au făcut dificilă activitatea, mai ales în timpul revoluției din 1848⁶⁸.

Concluzii

Unul dintre obiectivele puterii politice în perioada 1834-1849 a fost reglementarea raporturilor cu Biserica Ortodoxă. În fața acestor ingerințe, mitropoliții, episcopii și egumenii s-au situat în tabăra opoziției, iar relațiile tensionate nu au conținut decât atunci când a avut loc mazilirea domnului (cazul domnului Alexandru Ghica) sau demisia ierarhului (cazul mitropolitului Veniamin Costachi). În schimb, veniturile mănăstirilor închinată - susținute de Rusia - au creat probleme greu de rezolvat de către domni și ierarhi. Pe de altă parte, colaborarea dintre Domnie și Biserică în perioada regulamentară a adus rezultate benefice, precum eliberarea robilor domnești, ai mitropoliilor, episcopiiilor, mănăstirilor închinată și pământești sau reformarea învățământului teologic.

BIBLIOGRAPHY

Izvoare

***Arhivele Naționale – Direcția Municipiului București, nr. inv. 299, fond *Mitropolia Ungro-Vlahiei (1818-1895)*, dosar 1181/1847.

Analele Parlamentare ale României, Tomurile: V, Partea a II-a. *Adunarea obștească a Moldovei (1834-1835)*; VII, Partea I. *Adunarea obștească a Țării Românești (1837)*; XI, Partea a II-a. *Adunarea obștească a Moldovei (1841-1842)*; XII, Partea I. *Adunarea obștească a Țării Românești (1842-1843)* și Partea a II-a. *Adunarea obștească a Moldovei (1843-1844)*, Imprimeria Statului, București, 1895/1896/1900/1900/1902.

B. A. (Billecoq Adolphe?), *La Principauté de Valachie sous le hospodar Bibesco*, Imprimeur Wouters Frères, Bruxelles, 1847.

BIBESCU, Gheorghe, *Din istoria contemporană a României 1842-1849. Până când?*, documente adunate de Gr. Tocilescu, Imprimeria Socecu, București, 1901.

BOLIAC, Cezar, „Către scriitorii noștri”, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1844, 2 octombrie, nr. 40, pp. 315-316.

DEMIDOV, Anatoly Nikolaievich, *Esquisses d'une voyage dans la Russie méridionale et la Crimée*, Rousseau Libraire, Paris, 1838.

Eudoxiu de HURMUZAKI, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, volumele: IV, Supliment I (1802-1849); V, Supliment I (1822-1838); VI, Supliment I (1827-1849); XVII, *Corespondență diplomatică și Rapoarte consulare franceze (1825-1846)*; volumul XVIII, *Corespondență diplomatică și Rapoarte consulare franceze (1847-1851)*; București, 1891/1894/1895/1913/1916.

GHICA, Ion, *Scrisori către Vasile Alexandri*, ediție îngrijită de Radu Cârmacea, Editura Humanitas, București, 2014.

Memoriile principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei (1798-1871), traducere din limba franceză, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea Filitti, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997.

REGNAULT, Elias, *Histoire sociale et politique des Principautés Danubiennes*, Imprimerie de A L'Abroue et Compagnie, Paris, 1855.

mitropolitului, iar banii erau folosiți pentru salarizarea mitropolitului și a episcopilor, pentru susținerea Seminarului, pentru reparația unor biserici și mănăstiri și nu în cele din urmă pentru achitarea datoriilor către stat. Vezi: *Analele parlamentare ale României*, Tomul XII, Partea a II-a, p. 393; Cătălin PUNGĂ, „Câteva considerații...”, p. 246.

⁶⁷ Pentru a obține mai multe schimburi de moșii cu Mitropolia, domnitorul modifică în același an hrisovul pentru dani, schimburi și vânzări, însă era evident că avea interese personale întrucât problema agrară nu putea fi rezolvată prin astfel de măsuri. Vezi: *Istoria Românilor*, VII, I, pp. 127-129.

⁶⁸ Charles JELAVICH, Barbara JELAVICH, *Formarea statelor naționale balcanice (1804-1920)*, pp. 122-123.

UBICINI, A., CHOPIN, M., *L'Univers ou histoire et description de tous les peuples*, partea a II-a: *Provinces d'origine roumaine*, Imprimeurs de L'Institut de France, Paris, 1856.

Uricarul sau Colecțiune de diferite acte care pot servi la istoria românilor, sub redacția lui Teodor Codrescu, vol. VIII, Editura Buciumul Român, Iași, 1886.

VAILLANT, J. A., *Les romes. Histoire vraiee des a vrais bohémiens*, Editeur E. Dentu, Paris, 1857, pp. 305-353.

Cărți, articole, studii

Academia Română, *Istoria românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României Moderne (1821-1878)*, Editura Enciclopedică, București, 2015.

ACHIM, Viorel, *Țiganii în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998.

ACHIM, Venera, „Statistica țiganilor în Principatele Române în perioada 1830-1860”, în *Revista istorică*, XVI (2005), nr. 3-4, pp. 97-122.

ADAMESCU, Gheorghe, *Epoca regulamentară din punct de vedere politic și cultural*, în *Literatură și Artă Română*, II (1899), nr. 5, pp. 291-303.

BODEA, Cornelia, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.

CANTACUZÉNE, Jean Michel, *Millee ans dans les Balkans*, Editions Christian, Paris, 1992.

DAMÉ, Frédéric, *Histoire de la Roumanie contemporaine (1822-1900)*, Editeur Felix Alcan, Paris, 1900.

DJUVARA, Neagu, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800-1849)*, Ediția a VIII-a, traducere din franceză de Maria Carpov, Editura Humanitas, București, 2013.

FILITTI, Ioan C., *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834-1848*, Editura Socec, București, 1915.

HITCHINS, Keith, *Români 1774-1866*, ediția a III-a, traducere din engleză de George Potra și Delia Răzdolescu, Editura Humanitas, București, 2013.

IORGA, Nicolae, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, ediție îngrijită și prefată de I. Oprișan, Editura Saeculum, București, 2012.

IORGA, Nicolae, *Istoria românilor*. volumul IX. *Unificatorii*, Editura Enciclopedică, București, 2015.

IORGA, Nicolae, „Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea: Ștefan Scarlat Dăscălescu”, extras din *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tomul XIII (1932).

IORGA, Nicolae, *Viața și domnia lui Barbu Știrbei*, Tipografia „Neamul Românesc”, Vălenii de Munte, 1910.

IVAN, Iorgu D., „Mitropolitul Veniamin Costachi în lumina canoanelor”, în revista *Biserica Ortodoxă Română*, LXV (1947), nr. 1-3, pp. 81-96.

ISAR, Nicolae, *Din istoria generației de la 1848. Revoluție – exil – destin istoric*, Editura Universitară, București, 2006.

Isar, Nicolae, *Istoria modernă a românilor (1774/1784-1918)*, Editura Universitară, București, 2006.

ISAR, Nicolae, *Istoria modernă a românilor*. Partea I: *1774-1848*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Fundației România de Măine, București, 2005.

ISAR, Nicolae, *O istorie a Principatelor Române. De la emancipare politică la Unire (1769-1859)*, Editura Universitară, București, 2016.

JELAVICH, Charles, JELAVICH, Barbara, *Formarea statelor naționale balcanice (1804-1920)*, traducere de Ioan Crețiu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2006, p. 121. Gheorghe PLATON, „Domniile regulamentare (1834-1848/1849)”, în *Istoria românilor*, vol. VII, tom I, p. 122.

MALINAȘ, Ioan Marin, *Dipticon sau cronologie patriarhală și imperială*, vol. I, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2014.

PĂCURARIU, Pr. Prof. Dr. Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a III-a, Editura Trinitas, Iași, 2008.

PREDA, Cristian, *Rumânii fericiți. Vot și putere de la 1831 până în prezent*, Editura Polirom, Iași, 2011.

PRODAN, Dan, „Mihai Eminescu și istoria Imperiului Otoman”, în *Acta Moldaviae Septentrionalis*, volumul II, Editura Axa, Botoșani, 2002, pp. 6-71.

PUNGĂ, Cătălin, „Câteva considerații pe marginea unor nemulțumiri împotriva administrației domnitorului Mihail Grigorie Sturdza”, în *Cercetări istorice*, serie nouă, XXXIV (2015), Iași, pp. 221-249.

PUNGĂ, Cătălin, PUNGĂ, Zamfira, „Mișcări sociale din Moldova, premergătoare revoluției de la 1848”, în *Ioan Neculce - Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei*, XXI (2015), pp. 29-48.

Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei, vol. I, ediție îngrijită de Paul Negulescu și George Alexianu, Întreprinderile „Eminescu”, București, 1944.

POTRA, George, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, Editura „Mihai Dascăl Editor”, București, 2002.

STRIHAN, Petre, „Un divorț domnesc”, în *Magazin istoric*, XXVII (1969), nr. 6, pp. 68-71.

VARTA, Ion, VARTA, Tatiana, *Moldova și Țara Românească în timpul domniilor regulamentare. Documente inedite din arhivele din Federația Rusă, Ucraina și Republica Moldova*, Editura Cartdidact, Chișinău, 2002.

XENOPOL, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, volumul XI. *Istoria politică a Țărilor Române de la 1822-1848*, Editura „Cartea Românească”, 1927, București.